

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ BAĞDAT VİLAYETİNDE 1908 SEÇİMLERİ VE BAĞDAT MEBUSLARI*

 Emine ŞAHİN**

ÖZET

23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nda anayasal döneme geçiş gerçekleşti. II. Abdülhamid Kanun-ı Esasi'nin devreye girdiğini, Meclis-i Mebusan'ın açılacağını ve bu yüzden en yakın sürede bir seçimin gerçekleşeceğini duyurdu. Bunun üzerine ülkede bir seçim sürecine girildi ve hem merkezde hem de taşrada meclise girecek olan adaylar belirlenmeye başladı. 1908 seçimlerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti istibdadı yıkıp meşrutiyeti yeniden getirdiği için hâkim unsur olmayı başarmıştı. Ancak Irak kıtasının merkezinde yer alan Bağdat vilayetinde cemiyet, seçimlerde tam anlamıyla etkin olamadı ve yalnızca İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mensubu olarak iki mebus meclise girebildi. Bu çalışma II. Meşrutiyet Dönemi'nde Arap vilayetlerindeki seçim sürecine bir örnek olarak Bağdat vilayetinde gerçekleşen 1908 seçimlerini ele almaktadır. Ayrıca Bağdat'tan seçilen mebusların kimler olduğu ve meclisteki deneyimleri bu makalenin konusunu teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bağdat, II. Meşrutiyet, Irak, mebus, seçim

1908 Elections in The Province of Baghdad in The Second Constitutional Era and The Deputies of Baghdad

ABSTRACT

The transition to the constitutional period in the Ottoman Empire took place with the declaration of the The Second Constitutional Era on July 23 1908. Abdulhamid II announced that the Kanun-i Esasi had come into force that the Assembly of Deputies would be opened, and therefore an election would take place as soon as possible. Upon this, an election process was started in the country and the candidates who would enter the parliament both in the center and in the provinces began to be determined. In the elections of 1908, the Unity and Progress Committee succeeded to become the dominant element, as it overthrew the tyranny and restored the constitutionalism. However, in the province of Baghdad, located in the center of Iraqi region, they could not be fully active in the elections and only two deputies were able to enter the parliament as members of the Committee of Union and Progress. This study addresses the 1908 elections in the province of Baghdad as an example of the election process in the Arab provinces during the The Second Constitutional Era. In addition, identities of the elected deputies from Baghdad and their experiences in the parliament are subjects of this article.

Key Words: Baghdad, The Second Constitutional Era, Iraq, deputy, election

---

* Bu makale, yazarın 2022 yılında İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde tamamladığı II. Meşrutiyet Dönemi'nde Bağdat'ta Osmanlı İdaresi (1908-1917) adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Düzce Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Düzce / TÜRKİYE, eminesahin@düzce.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Şahin, E. (2023). II. Meşrutiyet Dönemi Bağdat vilayetinde 1908 seçimleri ve Bağdat mebusları. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(44), 1-17. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1152675>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 1 Ağustos / August 2022

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 13 Eylül / September 2022

Giriş

II. Abdülhamid'in saltanatı boyunca padişahın siyasetine muhalif olup yeniden anayasal rejime dönmeyi talep edenlerin baskıları sonuç verdi ve 23 Temmuz 1908'de padişah, Kanun-ı Esasi'nin yeniden devreye gireceğini ve Meclis-i Mebusan'ın en kısa sürede toplanacağını ilan etti. II. Abdülhamid'e baskı yaparak anayasanın ilan edilmesini ve meşrutiyetin yeniden getirilmesini sağladığı için İttihad ve Terakki Cemiyeti¹ "cemiyet-i mukaddese" unvanıyla hâkim unsur olmayı başarmıştı (Sancaktar, 2021: 72). 1908 seçimlerinde onunla yarışacak güçlü bir siyasi parti bu kısa sürede başarılı bir şekilde örgütlenememişti. İlk gerçek muhalefet grubu olarak Osmanlı Ahrar Fırkası 1908 Eylül'ünde kurulmuş ve seçimlere katılarak İTC'nin karşısında adem-i merkezîyetçi söylemler ile yerini almıştı (Ahmad & Rustow, 1976: 252).² Ancak Ahrar Fırkası seçimler için etkin bir kampanya yürütemediğinden dolayı meclise sadece bir adaylarını sokabilmişti (Kayalı, 1995: 271).³ İTC 1908 seçimlerinde örgütlenmeyi başarabildiği için gerek İstanbul'da gerekse taşradaki seçimlerde listelere kendi istediği isimlerin girmesini sağlayabilmişti.⁴ Her ne kadar cemiyet, 6 Ekim'de seçim programını kamuoyuna sunarak liberal demokratik prensiplerin ülke yönetiminde egemen olması amacını güttüğünü ilan etmiş olup seçimlerin serbest bir şekilde yapılmasını güvence altına aldığını iddia etse de özellikle taşrada hâkim unsur olarak öne çıkıp seçmenler üzerinde nüfuzunu kullanmıştır.

1908 seçimlerinde İTC'ye karşı güçlü bir rakip parti bulunmamasına rağmen cemiyet, her bölgede uygun aday bulmakta ve seçtirmekte güçlük çekti. Nitekim İTC'nin yapısına uygun olarak okumuş, diplomalı, genç ve memur kesiminden kişiler aday gösterilmek istense de taşrada bu kriterlere uygun kişiler bulmak oldukça zordu. Dolayısıyla cemiyetin taşrada sadece kendine bağlı üye olanlara değil kimi zaman bölgede güç sahibi olan eşraf ve toprak sahibi kimselere destek verdiği ve bu isimlerin listelere girdiği anlaşılmaktadır (Demir, 2007: 77-79; Sancaktar, 2021: 86). Buna binaen Arap vilayetlerindeki pek çok bölgede mebusluk için Kanun-ı Esasi'nin belirlediği kriterleri taşımayan adaylar seçilmiş ve seçim sürecinde pek çok düzensizlikler meydana gelmişti. Irak vilayetlerinde de seçim süreci bazı sıkıntıları beraberinde getirmiş ve İTC için sonradan pek çok sorun teşkil edecek olan adaylar mebus olarak seçilmişlerdi.⁵ Ayrıca cemiyet desteği ile seçimlerde yer alıp meclise giren mebusların bir kısmı

¹ Çalışmanın geri kalan kısmında İttihat ve Terakki Cemiyeti, İTC kısaltmasıyla verilecektir.

² Ahrar Fırkası, Prens Sabahattin Bey'in teşvikiyle 14 Eylül'de aralarında Ahmet Fazıl, Mahir Sahit, Celaleddin Arif ve Nurettin Ferruh'un bulunduğu bir grup tarafından İstanbul'da kuruldu (Akşin, 2017: 165).

³ Ahrar Fırkası mensubu olarak meclise giren Ankara mebusu Mahir Sacit olmuştu (Akşin, 2017: 177). Ancak Ahrar Fırkası, ilk seçimde bir mebus çıkarmasına rağmen daha sonraki süreçte meclis faaliyetleri gerçekleştirerek İTC'ye karşı olan mebusların desteğini kazanmıştı. 1908 seçimlerinden sonra bazı mebuslar Ahrar Fırkası ile birlikte hareket etmişlerdi (Sancaktar, 2021: 77). Aykut Kansu ise 1908 seçimlerinde İTC ve Ahrar Fırkası arasında bir çekişme olduğunu, Ahrar'ın propaganda için çalıştığını ve bu nispetle muhalefetin de bir gücü olduğunu iddia eder (Kansu, 2002: 226-227).

⁴ İttihad ve Terakki'ye muhalif olarak bilinen Şerif Paşa hatıralarında, seçim zamanında yolsuzluk ve kargaşanın yaşandığını ve İTC'nin seçimi idrak edemeyen halkın bilgisizliğinden yararlanarak baskı uyguladığını iddia ederek cemiyeti sert bir dille eleştirir. Ayrıntılı bilgi için bk. Şerif Paşa, 1990: 22. Ayrıca Ahmet Emin Yalman da 1908 seçimlerinde düşük rekabet ve nispeten az seçim kampanyası olduğunu, İTC'nin baskı uyguladığını, halkın oylarının manipüle edildiğini ve liberal partinin zayıf örgütlenmesinden dolayı İTC'nin gölgesinde kaldığını zikreder (2020: 271).

⁵ Irak'taki seçimlerin gerçek bir seçim olmayıp daha çok tayin olduğunu düşünen bazı Arap müellifler bulunmaktadır. Bunlardan ilki olan Ali el-Verdi, Irak'ta çok az kişi haricinde seçimin ne olduğunu kimsenin bilmemesinden İTC'nin yararlandığını ve cemiyetin istediği kişinin mebus olarak atandığını ileri sürmüştür (1417: 3, 167). Azzavi de Verdi'yi destekler mahiyette seçimlerin hür bir şekilde yapılmadığını iddia etmiştir (1955: 8, 165-166). Duri de aynı şekilde İTC'nin seçimlere müdahale ettiğini ve onların desteği olmadan taşrada seçilmenin zor olduğunu zikretmiştir (1987: 216).

da İttihatçı olmayıp zamanla cemiyetten ayrılarak kendi gruplarını oluşturmuşlardı (Kayalı, 2018: 78). Taşra seçimlerinde karşılaşılan en büyük güçlüklerden bir tanesi de seçim işlemlerinin bir hayli uzun olmasıydı. 3 Ağustos 1908'de seçim yasasının sancaklara dağıtılmasıyla başlayan süreç Meclis-i Mebusan'ın açıldığı 17 Aralık 1908 tarihine kadar sürmüş ve bu da yaklaşık dört buçuk aylık bir zaman dilimine denk gelmişti (Demir, 2007: 59-61). Bu çalışma 1908 yılında Irak kıtasının kalbinde yer alan Bağdat vilayetinde seçim sürecinde yaşananları ve seçim sonucunda Meclis-i Mebusan'a gönderilen mebusların kimliklerini ve meclisteki faaliyetlerini ele almaktadır.

1. Bağdat Vilayetinde 1908 Seçimleri

1908 seçimlerinde Arap vilayetlerindeki seçim süreçlerinde bazı düzensizlikler yaşanmış ve özellikle merkezden uzak olan vilayetlerde seçim kanununa uygun olmayan bazı uygulamalar gerçekleşmiştir. Örneğin Mekke ve Cidde'de ön seçimler yapılmayarak o aşama atlanmış ve şehirde bulunan bir grup eşraf sözde seçim komitesi tarafından ikinci aşamada oy kullanacak seçmenler olarak belirlenmişlerdi. Yemen'de ise oranın en önemli kabileleri için ayrı ayrı mebusluklar ayrılarak nüfus tahminlerinin üstünde bir temsil hakkı vilayete verilmişti (Kayalı, 2018: 79-80). Irak vilayetlerinde de seçim süreci bazı sıkıntıları beraberinde getirmiş ve İTC için sonradan pek çok sorun teşkil edecek olan adaylar mebus olarak seçilmişlerdi. Irak'taki seçim bölgeleri Basra vilayetinde Basra merkez, Müntefik, Amare; Bağdat vilayetinde Bağdat merkez, Kerbela ve Divaniye; Musul vilayetinde ise Musul merkez olmak üzere Kerkük ve Süleymaniye olarak belirlenmişti (Ahmad, 2017:147).

II. Meşrutiyet Dönemi'nin ilk yıllarında Musul vilayetinde İTC'ye karşı güçlü bir muhalefetin olduğu bilinmektedir. Ekim ayı ortalarında Musul'a giden İTC heyetinin şehirdeki cemiyet aleyhtarı faaliyetleri körükleyerek eylemlerin artmasına neden olduğu bazı çevrelerce iddia edilmiştir. Ayrıca Musul valisi de cemiyet aleyhine çalışmış ve şubelerin vilayette faaliyetlerini sonlandırarak kapatılmalarına neden olmuştu. Bu yüzden İttihatçılar bölgede bir varlık gösteremeyerek kendi adaylarının seçilmesini sağlayamamışlardı. Musul'dan bağımsız aday olan Muhammed Ali Fazıl Efendi ile Keldani cemaatine mensup Davud Yusufani merkez sancağı için mebus olarak meclise gönderilmişlerdi.⁶

1908 seçimlerinde Basra vilayetinde de İttihatçılar genel seçimlerde istedikleri başarıyı tam olarak elde edememişlerdi. Vilayette İttihat ve Terakki'nin desteği ve adayların yerel itibarı belirleyici unsur olarak ön plana çıkmış ve bu bağlamda cemiyetin desteklediği eşraftan kişiler mebus olarak aday gösterilmişlerdi. Basra vilayet merkezinde en önemli eşraf ailelerinden Züheyrzadelerden Ahmed Paşa ve Seyyid Talib en-Nakib mebus olarak seçilmişlerdi. Sonuçta cemiyet Basra'da tam olarak kendi istediği adayları mebus olarak seçtirememiş ve eşrafla bir iş birliği yapmak durumunda kalmıştı. Yerel muteberan ise hem manevi hem de fiziksel gücünü halka baskı yaparak meclise girmek için kullanmış ve var olan nüfuzunu bu şekilde daha da arttırmayı başarmıştı.⁷

İttihatçılar Bağdat'ta Irak'ın diğer vilayetlerine nazaran daha örgütlü bir yapı içerisinde oldukları için mebusluk için belirledikleri adayların seçilme ihtimali yüksek olmuştur. Nitekim Irak kıtasının merkezi sayılabilecek olan Bağdat vilayetinde İttihatçılar Temmuz 1908

⁶ Bu mebuslardan Davud Yusufani hem Mutedilhürriyetperveran fırkası üyesi olmuş hem de Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Musul'daki şubesinin idari heyetinde yer alarak İTC'nin karşı safında siyasi hayatını sürdürmüştür. Bk. Kansu, 2002: 348; Hut, 2006: 173.

⁷ Özellikle Seyyid Talib Paşa'nın halka baskı yaptığına dair pek çok şikâyet telgrafı merkeze ulaştığı için vekilliği Meclis-i Mebusan'da tartışılmıştı. Talib ve Basra mebusları üzerine dönen tartışmalar için bk. Kurt, 2015: 164-168.

öncesinde vilayette bir yapılaşma içerisinde olmuşlardı. Bağdat'taki bu cemiyet taraftarları Meclis-i Mebusan seçimleri için vilayette hemen harekete geçmişlerdi. Ancak İTC temsilcileri, Bağdat'ta yapılacak olan bir seçim kampanyasının ciddi rahatsızlıklara neden olabileceğini da hesaba katarak sessiz bir propaganda faaliyeti yürütmeye karar verdiler. Nitekim oluşacak olan yeni bir kargaşa ortamında Arap aşiretlerin de devreye girebileceği ve Osmanlı'nın buradaki konumunu tehlikeye sokacağı; vilayette yağma ve hırsızlık vakalarının artacağı ve kaos ortamının geri döneceği göz önünde bulundurulmuştu (The National Archives (TNA), Foreign Office Archives (FO) 424/217, nr. 54, Sir G. Lowther to Sir Edward Grey).

Bağdat vilayetindeki seçimlerde merkez ve sancaklardan kaç milletvekili çıkarılabileceği ile ilgili vali vekili Muhammed Fazıl Paşa başkanlığında yapılan araştırmada hangi bölgenin ne kadar nüfusu olduğu hesaplanmaya çalışıldı. Bu hesaplamalara göre Bağdat merkez sancağına bağlı olan sekiz kazanın 148.275 erkek nüfusunun olduğu ve bu sayıya dayanarak üç mebusun çıkarılabileceği tespit edildi (T.C Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezareti, Mektubi Kalemi (DH.MKT). 2656/55, 7 Kasım 1908). Vilayetin diğer sancaklarında ise bazı sorunlar yaşanmış ve bilhassa Kerbela sancağının nüfusunun hesaplanmasında sıkıntılar çıkmış ve sancağa bağlı aşiretlerin bu seçime dâhil edilip edilmeyeceği tartışma konusu olmuştu. Kerbela sancağının 23.336, Hindiyeye kazasının ise 1.530 kişiden oluştuğu, bölgede bulunan çok sayıda aşiretlerin ise nüfus sayımına katılmak istememesinden dolayı erkek nüfus oranının tam olarak tespit edilemediği merkeze bildirilmişti. Osmanlı merkezi yönetimi nüfus defterlerinde kayıtlı olmayan ahalinin de seçime katılması için Bağdat, Suriye, Musul ve Basra olmak üzere özellikle Arap bölgelerindeki valiliklere tebligat göndererek bu kişilerin bir an önce tespit edilip seçimlerden mahrum kalmamasını emretmişti. Ancak aşiretlerin nüfus defterlerini teslim etmekte gösterdikleri isteksizlik bu kararın gözden geçirilmesine neden olmuştu. Nitekim Dâhiliye Nezareti “İntihâb için ahali de cebr olunamaz. Ruesa-yı aşâir nüfus mevcûdesini mübeyyin defteri vermemeğe ısrar ederlerse kendi kendilerini hak-ı intihâbattan mahrum etmiş olurlar.” demiştir. Dolayısıyla hükümet nüfus sayımına zorlanırlarsa o bölgeden göçecekleri tehdidinde bulunan aşiretlerin dağılmalarının önüne geçmek için nüfus defterlerini teslim etmek istemeyenlerin buna zorlanmamasını ve istemedikleri takdirde seçime katılmama haklarının olduğunu Bağdat vilayeti valiliğine bildirmişti. Buna bağlı olarak Fazıl Paşa nüfus hakkında Babıali'ye tahmini bir sayı verirken aşiretlerin birçoğunun bu seçime katılmayacağını da iletmışti (BOA, DH.MKT. 2647/21, 2 Kasım 1908).⁸ Sonuçta Bağdat vilayetinde nüfus oranlarıyla eş değer olarak Bağdat merkezden üç, Divaniye'den iki ve Kerbela'dan bir olmak üzere toplamda altı mebus seçilebileceği tespit edilmiş ve adaylar bu yönde belirlenmişti.⁹

1908 seçim sürecinde Bağdat vilayetinde bazı usulsüzlükler ve yanlışlıklar yaşandığına dair şikâyetler bölgeden yükselmışti. Seçime usulsüzlük bulaştığı ve mebus adaylarının müntehibler (seçmen) üzerinde baskı uyguladığına dair şikâyet telgrafları Bağdat'tan İstanbul'a gönderildi. İlk olarak Bağdat'ın ileri gelenlerinden yaklaşık yirmi beş kişinin imzasının olduğu 11 Aralık 1908 tarihli bir telgrafta seçimlerde bazı haksızlıklar yapıldığı ve müntehiblerin sayılarının doğru verilmediği iddia edilmişti (BOA, DH.MKT. 2703/37, 11 Aralık 1908).

⁸ Toplam nüfusun 25.000'i geçmesinden ötürü Kerbela'dan bir mebusun seçilmesine karar verilmiştir. Aynı belge, (BOA, DH.MKT. 2647/21, Lef 2, 4 Kasım 1908; DH.MKT. 2656/55, 7 Kasım 1908; DH.MKT. 2663/87, Lef 2, 28 Aralık 1908; DH.MKT 2684/51, Lef 2, 16 Aralık 1908).

⁹ Bağdat merkez sancağında yapılan seçimlere vilayetteki İTC heyetine karşı çıkan ve sonraki dönemlerde de cemiyetin karşı saflarında yer alacak olan eşraftan bazı kişilerin de katıldığı, ancak yeterli oyu alamadıkları için mebus seçilemedikleri seçim mazbatalarına bakıldığında anlaşılmaktadır. Bu isimlerden bazıları Süveydizade Yusuf Efendi, Nakib Abdurrahman Efendi, Paçacıade Hacı Abdurrahman Efendi, Paçacıade Hasan Efendi, Paçacıade Numan Efendi'dir. Ayrıntılar için bk. Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi (TBMM), 1908 Seçim Mazbatası (SM. 39/M/1, 30 Aralık 1908).

Ancak vali vekili Fazıl Paşa tarafından yapılan tahkikatta durumun bir yanlış anlaşılardan ibaret olduğu tespit edilmişti. Ahali Bağdat'ın bir vilayet ve bir daire-i belediyeden ibaret olduğunu ve buna binaen de bir seçim bölgesi olduğunu düşünerek seçimlerde sayıların fazla verildiğini zannetmişlerdi. Oysaki İntihâb-ı Mebusan Nizamnamesinin otuz dokuzuncu maddesine göre Bağdat vilayetinin dokuz şubeye ayrıldığı ve bu hususun kanuna aykırı olmadığı tespit edilmişti. Şikâyeti yapan Suku'l-Azıl mahallesi sakinlerinin istedikleri kişinin seçimi kazanamamasından ötürü böyle bir hareket içerisinde girdikleri ve seçime fesat karıştırıldığını iddia ettikleri anlaşılmıştı (BOA, DH.MKT. 2703/37, Lef 3, 11 Ocak 1909).

Bağdat vilayetine bağlı Kerbela sancağındaki seçim sürecinde mebus adayının seçmenler üzerinde nüfuzunu kullanarak usulsüzlük yaptığına dair telgraflar bölgeden Dersaadet'e gönderilmiş ve bu durumun çözüme kavuşturulması talep edilmişti. Kerbela merkezinden Sinan Ali ve rüfekası tarafından gönderilen 19 Ekim 1908 tarihli telgrafta Necef ve Hindiyeye kazalarındaki aşiret ve halkın hükümet memurlarıyla bazı nüfuz sahibi kimselerin etkisinde kalarak oy kullandıkları iddia edilmişti. Ayrıca zamanında kentte yaptığı türlü kötülükler ve rezillikle anılan, hatta bir dönem hapis cezası bile alan eski belediye başkanı Hafızade Abdülmehdi'nin mebus seçileceği haberinin Kerbela'da oldukça üzüntüyle karşılandığını da belirtmişlerdi (BOA, DH.MKT 2689/1, 19 Ekim 1908).¹⁰ Sinan Ali ve arkadaşları Abdülmehdi Bey'in Kerbela sancağı mebusluğunu kabul etmeyip bu hususta Osmanlı merkezi yönetiminin adil davranarak karar vermesini talep etmişlerdi (BOA, DH.MKT 2689/1, 19 Ekim 1908). Dersaadet bu şikâyet telgrafı üzerine tahkikat yapılması için merkez vilayete emir verdi (BOA, DH.MKT 2689/1, Lef 2, 22 Aralık 1908). Ancak sonraki süreçte görüldüğü üzere mebusluğunun düşürülmesi gibi bir karar verilmemiş ve Abdülmehdi Bey görevine devam etmiş; hatta meclise üçüncü dönemde bile girmeyi başarmıştı.¹¹

Bir diğer usulsüzlük iddiası ise Divaniye mebusu olarak seçilen Şevket Paşa hakkında olmuş ve paşanın seçimlerde nüfuzunu kullanarak müntehibler üzerinde baskı uyguladığı iddia edilmişti. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, Bağdat vilayetine konu hakkında soruşturma yapılmasını emretti. Yapılan tahkikat neticesinde Şevket Bey'in Şamiye kazası kaymakamı olarak görev yaptığı bölgeden yirmi dört oy alarak Divaniye sancağı namına mebus seçildiği, seçmenler üzerinde bir baskı uygulayıp seçimin iptalini gerektirecek bir duruma sebebiyet vermediği sonucuna varıldı (BOA, DH.MKT. 2715/12, Lef 2, 12 Şubat 1909). Böylelikle Şevket Bey hakkında yapılan şikâyetler sonuçsuz kalmış ve mebusluğu onaylanmıştı (Güneş, 1997: 2, 23). Ancak sonraki dönemlerde İstanbul'a Şevket Bey hakkında yeni şikâyetler gitmeye devam etti. Hüseyin Nazım Paşa (1909-1911), Bağdat valisi iken Şevket Bey'e yönelik suçlamalarda bulunmuş ve kendisinin eski nüfuzunu kullanarak Divaniye bölgesinde bazı hak

¹⁰ II. Abdülhamid döneminde belediye başkanlığı görevinde iken Hafızade Abdülmehdi hakkında çeşitli şikâyetler yapılmıştı. Bunlardan bir tanesi geldiği günden beri maaşını alamayan Kerbela Belediye tabibi İbrahim Efendi'nin Abdülmehdi Bey'in Bağdat'ta bir süre fesat cemiyetine mensup olduğu için hapis yattığı, ancak ardından belediye reisliğine getirildiği, fakat bu görevi de kötüye kullanarak belediye gelirlerini suiistimal ettiğine dair olan şikâyet telgrafıdır. Hatta bu telgrafta İranlı bir hamisinin olduğu ve şehirde ona bağlı kararlar verdiği de söylenmişti. (BOA, DH.MKT. 950/9, 19 Nisan 1905). Abdülmehdi Efendi mebus olduktan sonra kendisine İran hükümeti tarafından nişan takdim edilmişti (İrade, Taltifat, (İ.TAL). 475/49, Lef 2, 5 Aralık 1911).

¹¹ I. Dünya Savaşı Dönemi'nde Kerbela'da hükümete karşı bazı ayaklanmalar yaşanmıştı. Abdülmehdi Bey'in de hükümete güven ve bağlılığı sarsmak maksadıyla bölgede propaganda yaparak halkı ayaklandırmaya teşvik ettiği düşünülmüştü. Bu yüzden Abdülmehdi Bey'in daha fazla olayların büyümemesi için merkezi hükümet tarafından Kerbela'ya girişi yasaklanmıştı. Kerbela ve çevresindeki isyanlarla Abdülmehdi Bey'in bu husustaki dahli için bk. Bostancı, 2019: 36, 53. 1915 Kerbela olayları sonrasında Abdülmehdi Bey'in hakkında soruşturma açılmış ancak soruşturma tamamlanmadan Kerbela mebusu vefat etmişti. Abdülmehdi Efendi'nin vefat ettiği Bağdat vilayetinden merkeze bildirilmişti (BOA, Dâhiliye Nezareti, İdare-i Umumiye (DH.İ.UM). 49/19, 10 Aralık 1915).

ihlalleri yaptığını ve hazineyi zarara soktuğunu Dersaadet'e rapor etmişti (BOA, Dâhiliye Nezareti, Mütenevvia Kısmı (DH.MTV). 21/15, Lef 2, 23 Ekim 1910; Lef 3, 31 Ekim 1910).

2. Bağdat Vilayeti Mebusları ve Meclis-i Mebusan Tecrübeleri

Bağdat vilayetinde seçim işlemleri bir hayli uzun sürdü ve nihayetinde Bağdat merkezden Babanzade İsmail Hakkı Bey, Sason Eski (Haskil) Efendi ve Alûsîzade Hacı Ali Efendi, Divaniye'den Seyyid Mustafa Nuri Efendi ile Mehmed Şevket Paşa ve Kerbela'dan Abdülmehdi Efendi mebus olarak seçildiler (Kansu, 2002: 438-439; Güneş, 1997: 2, 23; Demir, 2007: 382-383; Verdi, 1417: 3, 168; Azzavi, 1955: 8, 165-166). Seçilen mebuslardan ikisi İTC'nin iki önemli üyesi olarak Bağdat'tan meclise girdiler. Bu isimlerden ilki İsmail Hakkı Babanzade oldu. Irak'ın önemli sülalelerinden Baban hanedanının bir mensubu olan İsmail Hakkı Babanzade 1876'da Bağdat'ta dünyaya geldi. Babası Midhat Paşa'nın Bağdat valiliği döneminde (1869-1872) mühürdarlığını yapmıştı. Mülkiye ve hukuk mekteplerini bitirip sırasıyla mühendis mektebinde öğretmenlik, Hariciye Nezaretinde "Matbuat-ı Ecnebiye Kalemî Mümeyyizliği" ve *İkdam* gazetesinde yazarlık yaptı. Nitekim İsmail Hakkı, Bağdat'a dönmeyip İstanbul'da kalmayı tercih ederek çalışma hayatına burada atılmıştı.¹² Ancak ailesinin kökenleri Bağdat vilayetine uzandığı için bu bölgeden seçilme hakkına sahip olmuş ve hatta bu hususta *Tanin* gazetesinde de bir yazı kaleme almıştı. Makalesinde, bir vilayette mukim olmayanların da oradan seçilebilme hakkını savunmuş ve büyük şehirlerde eğitim almış insanların seçilmesinin vilayetteki cahil kesimin seçilmesinden daha değerli olduğunu iddia etmişti (Kayalı, 2018: 79).¹³ 1908 seçimlerinde Bağdat merkezinden otuz dokuz, toplamda doksan sekiz oyla mebus seçilen Babanzade'nin mazbatası hızlı bir şekilde meclise gönderildi ve mebusluğu 21 Kanun-ı Sani 1324 (3 Şubat 1909) tarihindeki Meclis-i Mebusan oturumunda kabul edildi (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), c. 1, s. 457; BOA, DH.MKT. 2683/47, 15 Aralık 1908; DH.MKT. 2694/68, 17 Aralık 1908; TBMM, SM 39/M/1, 30 Aralık 1908).¹⁴ Bağdat mebusu olarak girdiği mecliste daha sonra Maarif Nazırlığına kadar yükselmişti.¹⁵ Fakat bu görevde kısa bir süre kaldı ve ikinci dönem mecliste Divaniye mebusu olarak görev yaptı (Güneş, 1997: 2, 280; Çankaya, 1968-69: 2, 996-997).¹⁶

¹² İsmail Hakkı Bey, bakanlık ve mebusluk görevlerinden sonra 1913 yılında henüz genç yaşta olmasına rağmen kalp krizi sonucu vefat etti. Hayatıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Locwood-Drummond, 1997: 16; Güneş, 1997: 2, 280; Çankaya, 1968-69: 2, 996-997; Kunalp, 1999: 84; Hut, 2013: 101-122. Babanzade vefat ettikten sonra eşine maaş bağlanmıştı (BOA, Babıali Evrak Odası (BEO). 4300/322451, 12 Temmuz 1914). Feroz Ahmad, eğitim ve çalışma hayatını İstanbul'da sürdüren İsmail Hakkı'nın kimliği ve aidiyeti ile ilgili şu sorgulamayı yapar: "Iraklı İsmail Hakkı kendini nasıl tanımlıyordu? Iraklı önde gelen bir Kürt ailesinin bireyi ve İTC'nin önemli bir üyesiydi. Bağdat'tan seçilmişti, *Tanin*'de yazıyordu. Ancak İmparatorluk sona erdiğinde ailesinin yarısı Türkiye'de yarısı Irak'ta kaldı." (Ahmad, 2017: 147).

¹³ İsmail Hakkı, *Tanin*'de memleketinden uzakta eğitim almış kimselerin mebus olurlarsa daha iyi hizmet verebileceklerini, doğdukları yere duydukları özlemle daha çok çalışacaklarını ifade etmişti (*Tanin*, nr. 41, 10 Eylül 1908). Bir dönem *Tanin* gazetesinde beraber çalıştığı Hüseyin Cahid anılarında Babanzade'nin önemli bir fikir adamı olup, harici siyasetten anladığını zikretmiş ve ondan şu ifadelerle bahsetmişti: "İTC içinde münevver, Avrupa'yı bilir, okumuş ve daima okuyan, çalışan bir unsur idi. Meşrutiyetin ilk zamanlarında gizli bir ihtilal cemiyetinden aşikâr bir siyasi parti haline geçmek safhalarında bulunan İTC için buhranlar ve mücadeleler geçirirken Babanzade, nazari bilgisi ve köklü hiss-i selimi ile daima itidal tarafında, doğru yol üzerinde idi. Askerlerin siyasetle uğraşmaları gayesini cemiyet içinde temin için mücadele eden arkadaşların arasında İsmail Hakkı da başta geliyordu." (Yalçın, 2019: 203).

¹⁴ Babanzade İsmail Hakkı Bey'in seçim mazbatasına için bk. TBMM, SM. 39/M/1, 30 Aralık 1908.

¹⁵ Babanzade'nin Maarif Nazırı olarak atanması için bk. BOA, İrade, Dosya Usulü (İ.DUİT). 8/31, 2 Mart 1911.

¹⁶ İsmail Hakkı Babanzade mebus seçildikten sonra doğuya uzunca bir seyahat gerçekleştirip Bağdat başta olmak üzere civar yerleri dolaşarak buralar hakkındaki kanaatlerini *Irak Mektupları* çatısı altında birleştirdi. Geçtiği kasabaların durumundan, ahalisinden ve siyasi ve sosyal hallerinden bahsederek yöre hakkında oldukça önemli bilgiler verdi. Ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Hakkı, 1329; 2002.

Babanzade İsmail Hakkı'dan sonra İTC'nin Bağdat'taki en önemli temsilcisi Yahudi cemaatinin ileri gelenlerinden biri olan Sason Efendi'dir. Bağdat'ta ticaretle meşgul olan Sason Efendi 1875 yılında Eskel Efendi'nin oğlu olarak Bağdat'ta dünyaya geldi. Eğitimine önce Bağdat'taki Alliance Israelite Okulu'nda başladı ve bu okulda Arapça ve Fransızca'yı öğrendi. Ardından İstanbul'a giderek burada özel muallim okulunda Türkçeyi öğrendi. Buradan da bir süre yurt dışına giderek eğitimini orada tamamladı. İstanbul, Londra ve Viyana'da eğitim alan ve Türkçe, Fransızca ve Almanca olmak üzere muhtelif dillere hâkim olan Sason Efendi ilk olarak Bağdat vilayeti tercümanlığı görevine getirildi (Güneş, 1997: 2, 281; Ahmad, 2017: 132-133; BOA, Dâhiliye Nezareti Sicil-i Ahvâl Komisyonu Defterleri (DH.SAİD.d.) 77/439, 19 Ocak 1914). 1883 yılında göreve başlayıp memuriyet basamaklarında çalışkanlığı ve becerisiyle hızla yükselmiş ve bazı imtiyazlar ile dördüncü rütbeden Mecidiye nişanı alarak taltif edilmişti. Başarılarıyla takdir topladığı için II. Abdülhamid tarafından bir dönem İdare-i Nehriyye Müdürlüğüne de getirilmişti (BOA, DH.SAİD.d. 77/439, 19 Ocak 1914).¹⁷ Nitekim Sason Efendi liyakatiyle hem “devr-i sabık” döneminde yükselmiş hem de Meşrutiyet'in yeniden ilanı sonrası cemiyetin ön saflarında yer almayı başarmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Selanik'ten sonra en çok Yahudi nüfusu barındıran Bağdat'ta, Yahudilerin temsil edilmesi için meclise bir vekil göndermeleri oldukça önemli karşılanmış ve İTC'nin bu hareketi anayasada da belirtildiği üzere Müslüman ve gayrimüslim ayrılığının yaşanmayacağına bir delil sayılmıştı (Verdi, 1417: 3, 168).¹⁸ Yahudilerin vilayetteki miktarı, en son yapılan nüfus sayımında otuz beş bin olarak gösterilmiş olsa da elli bin civarında oldukları tahmin edilmekteydi. Bağdat'taki Yahudilerin büyük bir kısmı zengin ve mal sahibi olsa da çok az bir kesiminin fakirlik çektiği bilinmektedir. Yahudilerin en önemli dini lideri padişah tarafından atanan Başshaham olup kendi milleti ve Osmanlı yetkilileri arasında bir aracı konumunda bulunurdu. Ancak Haham, vilayetteki nüfuzlu Yahudiler tarafından yönetilip daha çok onların emirleri doğrultusunda hareket edebilirdi. Bu kişiler vali ve diğer yetkililerle birlikte bir komisyon oluşturarak bir araya gelmiş ve Yahudilerle ilgili mevzularda beraber karar vermişlerdi.¹⁹ Bağdat'ın en zengin mahallelerinde yaşayıp maddi gücü ellerinde tutan Yahudilerin Sason Efendi'yle birlikte mecliste temsiliyet elde etmeleri Bağdat'taki bazı Müslümanları oldukça rahatsız etmişti. Yahudilerin büyük çoğunluğunun Bağdat'ta ticaretle uğraşmaları ve yerel ticareti tam anlamıyla tekelleştirmeleri ne Müslümanların ne de Hıristiyanların onlarla rekabet edecek güçte olmaları, vilayette oldukça huzursuzluk yaratmıştı

¹⁷ Sason Efendi'ye Bağdat'taki memurluğu esnasında verilen imtiyaz ve taltifler ise şunlardır: Bağdat vilayeti tercümanı Sason Efendi'ye rütbe-i salise tevcihi için bk. BOA, İrade, Dâhiliye (İ.DH). 974/76948, Lef 4, 29 Ocak 1886; Hizmet ve sadakati dolayısı Musevi Menahem Sason Efendi'nin rütbeyle taltifi; DH.MKT 1770/40, 13 Ekim 1890; İran Devleti tarafından Bağdat Vilayeti Tercümanı Sason Efendi'ye verilen nişan; İ.TAL. 101/68, Lef 2, 5 Ağustos 1896.

¹⁸ Yarom Harel ise eski rejimin Müslüman destekçilerinin Sason Efendi'nin seçilmemesi için uğraştıklarını ancak başarılı olamadıklarını iddia eder (Harel, 2010: 2138).

¹⁹ Foreign Office belgeleri içerisinde yer alan rapor, üzerinde pek fazla bir değişiklik yapmadan makale formatında yayımlayan Elie Kedourie, Bağdat'taki Yahudiler hakkında pek çok bilgiyi içeren bu raporun Bağdat'ın İngiliz konsoloslukunda çalışan Haron Davud Shobet tarafından yazmış olduğunu iddia etmektedir. Raporun sonunda yer alan H.D.S. isim kısaltmasının bu kişiye ait olduğunu belirtir (Kedouire, 1971: 355). Rapor, Bağdat'ta söz sahibi olan ve Yahudilerin bölgedeki kaderini belirleyenler olarak Menahim Salih Daniel'in, banker Joseph Shentob'un, tüccar Hiskel Yhooda ve Yehuf Zeloof ve Shaoul Shaashouna'nın, banker, tüccar ve toprak sahibi Sion Aboodi'nin isimleri verilir. Oldukça ayrıntılı bir şekilde hazırlanan raporda, Yahudilerin gelirleri, ödedikleri vergiler, eğitim durumları ve sosyal hayatları hakkında bilgiler vardır. Yahudilerin Osmanlı Devleti'ne yürekten bağlı olsalar da bir kesiminin “hasta adam”ın iyileşeceğine şüpheyle baktığı da belirtilmiştir. Raporun ayrıntıları için bk. TNA, FO 424/223, nr. 4, Sir G. Lowther to Sir E. Grey. Rapor, adı geçen Sason ve Haskiel (Hiskel) Efendilerin isimlerini Charles Issawi Bağdat'ta uluslararası ticaretle uğraşan Yahudi iş dünyasının nüfuzlu kimseleri arasında zikretmiştir (1988: 25).

(TNA, FO 424/220, nr. 39, Sir G. Lowther to Sir Edward Grey). Yine de 1908 seçimlerinde Yahudileri temsilen Sason Efendi altmış iki oy alarak Bağdat'tan mebus seçilip Meclis-i Mebusan'a gönderildi (Güneş, 1997: 2, 281).²⁰

Bağdat vilayetinden seçilen Babanzade ve Sason Efendi gibi mebuslar İTC'nin desteği ile meclise girmiş ve cemiyet bünyesinde siyasi faaliyetlerine devam etmişlerdi.²¹ Diğer bir kısmı ise bağımsız aday olarak girdikleri meclis içerisinde, cemiyete muhalif olan fırkalara katılarak İTC karşıtı faaliyetler içerisinde olmayı tercih ettiler. Bağdat'tan bağımsız olarak seçimlere katılan ve İsmail Hakkı'dan sonra en çok oy alan Alusizade Hacı Ali Efendi, 1866 yılında Bağdat'ta dünyaya geldi. Rüştüye ve Hususî mektepte okuduktan sonra bir müddet Hukuk Mektebinde Mecelle öğretmenliği yaptı. 30 Aralık 1908'de 88 oy alarak Bağdat'tan mebus seçildi (Güneş, 1997: 2, 279). Hacı Ali Efendi, meclise girdikten sonra, İTC'ye muhalif olan ve daha çok Arap, Rum ve Arnavut mebuslardan oluşan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katıldı (Tunaya, 1984: 1, 282).²² Bağdat vilayetinin Divaniye sancağından bağımsız aday olarak katılan ve elli iki oy ile mebus seçilen Seyyid Mustafa Nuri Efendi 1846 yılında Bağdat'ta dünyaya geldi. Medresedeki eğitimini bitirdikten sonra bir süre müftülük yaptı. Mebus seçilmeden evvel Hille müftülüğü görevinde bulunmaktaydı. 2 Kasım 1908'de Divaniye'den mebus seçildi. Bağdat mebusu 1909'da İstanbul'da çoğunlukla Suriyeli Araplardan oluşan Münteda el-Edebi kulübüne dâhil oldu, ardından Hürriyet ve İtilaf'ın Bağdat'ta teşekkül eden cemiyetine katıldı (Güneş, 1997: 2, 282).²³

Bağımsız aday olarak seçimlere katılıp Divaniye'den kırk bir oy alarak mebus seçilen Rıfat Beyzade Şevket Paşa, 1857'de Bağdat'ta dünyaya geldi. Hacı Rıfat Bey'in oğlu olup hususî bir mektepte okudu ve ardından mektupçuluk ve mutasarrıf vekilliği yaptı. 2 Kasım 1908'de Divaniye'den mebus seçildi. Meclis-i Mebusan'ın üçüncü devresinde de mebusluk görevini sürdürdü. Bağdat mebusu siyasi mücadelesini İTC'nin karşı saflarında sürdürerek Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin önemli üyelerinden bir tanesi oldu (Güneş, 1997: 2, 283).²⁴ Bir diğer mebus Kerbela'dan seçilen Abdülmehti Efendi oldu. 1873'te Kerbela'da dünyaya geldi. Hususî mektepte okuyup mahkeme üyeliği ve Kerbela belediye reisliği yaptı. 16 Aralık 1908'de merkez, Necef ve Hindiyeye kazalarından toplamda yüz yirmi iki oy alarak Kerbela'dan mebus seçildi. Üçüncü devrede de aynı görevi sürdürdü. Mehdi Efendi, seçimlerden kısa bir müddet sonra İTC'nin karşı cenahında yer almayı seçti. Kasım 1909'da İstanbul'da kurulan ve Berat Mebusu İsmail Kemal, Halep Mebusu Nafi Paşa'nın bulunduğu bir ekiple Hürriyetperveran fırkasının kurucuları arasında yerini aldı (Güneş, 1997, 2, 284; Tunaya, 1984, 208).²⁵

²⁰ Sason Efendi'nin seçim mazbatası için bk. *TBMMA*, SM. 40/M/1, 30 Aralık 1908. Mecliste Yahudi cemaatini temsilen Sason Efendi'yle birlikte dört milletvekili bulunuyordu. Bu mebusların hepsi İTC üyesi olarak biliniyorlardı ve daha çok ekonomik ve mali konulara meclis oturumlarında yakınlık gösteriyorlardı. Bu yüzden bir dönem İttihatçılar, devlet yapısına da nüfuz etmek ve uygulanacak politikaları da etkilemek için Sason Efendi'nin ticaret müsteşarı olarak atanmasını sağlamışlardı. Mecliste görev yapan diğer Yahudi mebuslar ise Emanuel Karasu, Nesim Masliyah, Albert Feraci olmuştu (Kayalı, 1994: 511-515; Ahmad, 2017: 133).

²¹ İsmail Hakkı Bey 1908 sonrası İTC saflarında yerini almadan evvel de devr-i sabık yönetimini eleştirenlerden bir tanesi olmuştu. Mülkiye'nin son sınıfında öğrenci iken II. Abdülhamid'in okuttuğu mevhitte dağıtılan şekerleri arkadaşları ile birlikte yemeyerek protestoda bulununca okuldan kovulmuştu (Mayak, 2010: 421).

²² Hacı Ali Bey'in seçim mazbatası için bk. *TBMMA*, SM. 38/M/1, 31 Aralık 1908.

²³ Seyyid Mustafa Efendi'nin kurduğu siyasi bağlantılar için bk. Keiko, 1994: 108, 113. Seyyid Mustafa Efendi'nin seçim mazbatası için bk. *TBMMA*, SM. 41/M/1, 31 Aralık 1908.

²⁴ Hürriyet ve İtilaf Partisi'nden olduğuna dair bk. Tunaya, 1984: 1, 263-264. Şevket Paşa'nın seçim mazbatası için bk. *TBMMA*, SM. 42/M/1, 31 Aralık 1908.

²⁵ Abdülmehti Efendi'nin seçim mazbatası için bk. *TBMMA*, SM. 43/M/1, 20 Aralık 1908. Ayrıca Hasan Kayalı 1908 seçimlerinde İTC'nin desteklediği birçok Arap mebusun meclise girdikten sonra İTC'ye muhalif olarak Hürriyet ve İtilaf'ın yanında yer almayı seçtiklerini ve merkezîyetçiliği reddettiklerini iddia etmektedir (Kayalı, 2008: 36).

1908 seçim süreci sonucunda Bağdat vilayetinden seçilen mebuslar Meclis-i Mebusan'a katılmak için yola çıkmaya karar vermişlerdi. Mebusların ayrılacakları gün Bağdat belediyesi bir davet vermiş ve Kerh yakınlarında büyük bir çadır kurarak organizasyon tertiplemişti. Bu davette vali vekili Muhammed Fazıl ile birlikte hem İTC üyeleri hem de Bağdat eşrafı hazır bulunmuştu. Mebuslar mecliste üzerlerine düşen vazifenin idrakinde olduklarını vurgulayarak halka teşekkürlerini sunmuşlar ve ertesi gün İstanbul'a gitmek üzere Fırat yolu üzerinden yola çıkmışlardı. Yolculuk yaklaşık bir ay sürdüğünden dolayı diğer uzak vilayetlerden gelen vekiller gibi onlar da Meclis-i Mebusan'ın açılışına katılamamışlardı. Bağdat mebusları açılıştan ancak dört gün sonra İstanbul'a varabilmişlerdi. Ancak sonraki oturumlarda hazır bulunmuşlardı (BOA, DH.MKT. 2701/27, 7 Ocak 1909; Verdi, 1417: 3, 168-169).²⁶

Meclis-i Mebusan 17 Aralık 1908 tarihinde seçildikleri bölgeden İstanbul'a yetişebilen mebuslarla ve II. Abdülhamid'in de hazır bulunduğu bir törenle açılmış ve kısa süre içerisinde diğer mebusların katılımlarıyla faaliyetlerine hızlı bir şekilde başlamıştı (Demir, 2007: 147-148).²⁷ Meclisin açılışı imparatorlukta oldukça büyük bir heyecan yaşanmasına neden olmuş ve hatta vilayetlerden bu açılışı görmek için insanlar İstanbul'a akın etmişlerdi.²⁸ İstanbul'daki açılış vilayetlere de duyurulmuş ve bu müjdeli haber oradaki idare meclislerinde okunarak konuşmalar ve dualar ile kutlanmıştı. Bağdat vilayetinde meclisin açılışından duyulan memnuniyet, Mebusan ve Ayan meclisine çekilen telgrafla bildirilmiş ve Bağdatlıların bu haberle oldukça mutlu oldukları dile getirilmişti (Zevra, nr. 2192, 2 Ocak 1909).

Meclis-i Mebusan'da dikkat çeken en önemli unsur meclisin kozmopolit bir yapısı olmasıydı. İmparatorluğun her yerinden gelen farklı milletlerden pek çok mebus Osmanlı'nın etnik ve dini çeşitliliğinin en önemli göstergesi olmayı başarmıştı (Demir, 2007: 333). Toplamda iki yüz yetmiş iki mebus içerisinde yüz kırk iki Türk, altmış Arap, yirmi beş Arnavut, yirmi üç Rum, on iki Ermeni, dört Yahudi ve bir İslav (Slav) bulunmaktaydı. Bölgelere göre dağılıma bakıldığında ise Arap vilayetlerinden elli yedi milletvekili mecliste yerini almıştı.²⁹ Bu dağılıma bazı Araplar itiraz etmiş ve Osmanlı nüfus dağılımına göre Arapların yaklaşık on milyon olduğunu ve bu sayıya nazaran meclisteki temsiliyetlerinin az olduğunu iddia etmişlerdi (Kurşun, 1992: 46). Ancak seçimler etnik nüfus oranına göre belirlenmediği için bu itirazlar geçersiz sayılmıştı. İmparatorlukta sayılarının Türklerden daha fazla olduğuna inanan Arapların bir kısmı ise bunu keskin bir ayrımcılık olarak gördüklerini zikrederek tepkilerini ortaya koymuşlardı (Tauber, 1993: 56).

Meclisin açılmasından sonra Arap mebuslarının birçoğu bir araya gelerek İstanbul'da kurulan Uhuvvet-i Arabiyye-i Osmaniye (el-İha-i Arabii'l-Osmani) adlı cemiyete katıldılar. Bu cemiyetin amacı Dersaadet'te yaşayan Arapların bir arada kalmasını sağlayarak ilişkileri kuvvetlendirmek ve imparatorluk içerisindeki soydaşlarının çıkarlarını korumaktı. Derneğin kurucusu ve başkanı Şefik el-Müeyyed olmuş ve Arap mebusları örgütleyerek cemiyet çatısı

²⁶ Mebuslardan bir kısmı İstanbul'da bir müddet kaldıktan sonra seçim bölgelerine geri döndüler. Bu mebuslar arasında Divaniye mebusu Şevket Paşa da bulunuyordu (BOA, Dâhiliye Nezareti Emniyyet-i Umumiyye Evrâk Odası Kalemî Evrâkı (DH.EUM.VRK). 20/14, 19 Ağustos 1909).

²⁷ Ahmet Emin Yalman seçim sonrası meclis açılışı için gerçekleşen şenlikleri şu şekilde nakleder: "Halkın geniş çaplı şenliklere gelmesi şatafatlı resmigeçitler halinde organize ediliyordu. Bu dönemin en önemli figürleri bir arabanın içerisinde yan yana oturan sarıklı Müslüman bir din adamı ile siyah cüppeli bir Hristiyan din adamıydı. Bu durum, "farklı unsurların birliği/ittihad-ı anasır" ve eşitlik sembolü olarak kabul ediliyordu" (2020: 92).

²⁸ Meclisin açılmasına binaen o gün okullar tatil edilerek mebuslar ve şehre açılışı görmeye gelen pek çok misafir için İstanbul'da geniş güvenlik önlemleri alınmıştı (Sancaktar, 2021: 87).

²⁹ Meclisteki mebusların toplam rakamı konusunda ihtilaf olsa da altmış Arap mebusu olduğunu pek çok tarihçi doğrulamaktadır (Ahmad, 1976: 247; Tunaya, 1984: 3, 172; Shaw, 2017: 2, 334; Kurşun, 1992: 46; Tauber, 1993, 56).

altında birlik olmaya çağırılmıştı (Kayalı, 2018: 81-82). Ayrıca Halep mebusu Nafi Paşa'nın başkanlığında Bağdat, Suriye, Basra, Trablusgarp, Hicaz, Yemen ve Musul vilayetlerinin mebusları bir araya gelerek Meclis-i Mebusan'da muhalefet grubu oluşturmak için siyasi bir program hazırlığı içerisine girmişlerdi (Kurşun, 1992: 50).

Arap mebuslar meclis içerisinde kendi bölgelerindeki sorunlara odaklanarak bu minvalde konuşmalara dâhil olmuşlarsa da farklı vilayetlerdeki çeşitli uygulamalara ve özellikle vergilerdeki bölgesel farklılıklara ilişkin düşüncelerini dile getirmekten kaçınmamışlardı (Kayalı, 2018: 84). Bağdat vilayeti mebusları da meclisteki tartışmalarda yerlerini almış ve çeşitli konularda fikirlerini dile getirmişlerdi. Bilhassa İsmail Hakkı Babanzade Meclis-i Mebusan'da aktif bir siyaset izlemiş, mebus seçildiği vilayet meselelerinde söz alarak fikirlerini beyan etmekten ve kimi zaman mensubu olduğu İTC ile ters düşmekten de çekinmemişti. Bu meselelerin başında Lynch imtiyazı olarak adlandırılan, Basra ve Bağdat arasında vapur seferlerini düzenleyen Osmanlı Devleti'ne ait İdare-i Nehriyye ile İngiltere'nin Lynch Kumpanyasının birleştirilerek anonim bir şirket kurulması tasarısı gelmişti. İTC'nin Irak'ta İngilizlerle bir ortaklık planı bölge halkı tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Tepki gösterenlerin başında ise İsmail Hakkı Bey yer aldı ve meclise bir soru önergesi vererek bu meseleyi tartışmaya açtı.³⁰

Bağdat'ın Musevi vekili olan Sason Efendi daha çok mali konularda mecliste söz alarak müzakerelere katılmayı tercih etmiş ve o da diğer Bağdat mebusları gibi vilayeti ilgilendiren konularda fikirlerini söylemekten çekinmemişti. Sason Efendi, Basra ve Bağdat arasındaki postalardaki gecikmelerin önlenmesi için buralarda iyileştirmeler yapılması hususunda görüşlerini sunmuştu (MMZC: 2, 27). İsmail Hakkı ve Sason Efendi'ye göre daha az söz alan Kerbela ve Divaniye mebusları ise yine vilayetin iç işleri ile ilgili bazı haksız buldukları uygulamaları meclis gündemine taşımışlardı. Kerbela mebusu Abdülmehdi Efendi, bölgede alınan bir rüsumun başka hiçbir yerde alınmadığını ve bu uygulamanın yöre halkına zarar verdiğini dile getirerek kaldırılması talebinde bulunmuştu. Diğer mebuslar da bu haksız uygulamaya karşı çıktıklarını söyleyerek Abdülmehdi Efendi'ye desteklerini sunmuşlardı (Kayalı, 2018: 85).³¹ Divaniye mebusu olan Mustafa Nuri Efendi de Divaniye'ye bağlı olan Semave ve Şamiye kazalarındaki eğitimin yetersiz olduğunu, buralara birer ibtidai ve rüştiye okulu açılmasını, yine Hille kasabasına da bir idadi mektebinin gerekli olduğunu belirterek seçildiği bölgenin ihtiyaçlarını Meclis-i Mebusan'ın gündemine taşımaya özen göstermişti (MMZC: 2, 322-323; MMZC: 3, 44-45). Nihayetinde Bağdat vilayetinden seçilen mebusların mecliste başka konular hakkında söz alıp konuştuğu görülse de ağırlıklı olarak seçildikleri bölgelerin sorunlarını gündeme getirmeye çalıştıkları ve çözüm önerileri sunarak vilayetin gelişmesi ve kalkınması için uğraş verdikleri anlaşılmaktadır.

Sonuç

II. Abdülhamid'in anayasayı yeniden ilan etmesi ve Meclis-i Mebusan'ın en kısa sürede toplanacağını duyurması Osmanlı İmparatorluğu'nun pek çok yerinde coşkuyla karşılanmıştı. Ancak anayasanın yürürlüğe gireceği haberine karşı bazı yerlerde farklı yaklaşımlar görülmüştü. Özellikle Arap vilayetlerinde bazı kesimler yeni rejime kuşkuyla yaklaşmıştı. Bu yüzden Osmanlı topraklarındaki bütün Arap vilayetlerinde Meşrutiyet'in aynı şekilde

³⁰ Lynch meselesi ve İsmail Hakkı Bey'in bu husustaki itirazlarının ayrıntıları için bk. Kurt, 2009; MMZC: 1, 124, 251-258. Ayrıca mecliste yine Bağdat vilayetini ilgilendiren bir husus olan Bağdat Demiryolu hakkında ve vilayette halktan alınan farklı vergiler hususunda da görüş beyan etmişti (MMZC: 2, 56-81; MMZC: 1, 564).

³¹ "Kerbela kazasından cibayet olunan nahil ve başka mahallerden alınmayan zahire ve meyve rüsumu ile ihtisap resminin hangi esbaba binaen vaz ve tahsil edilmekte bulunduğunun Maliye Nazırından istizahımla dair takrir" (MMZC: 1, 563-567). Yine aynı şekilde Mehmed Şevket Paşa da aşar vergisiyle ilgili meselelerdeki fikirlerini beyan etmiştir (MMZC: 1, 197, 306).

algılandığını düşünmek yanlış bir değerlendirme olur. II. Meşrutiyet, vilayetlerin kendi yaşamsal tecrübesine göre şekillenmiş, bölgedeki halkın sosyal, ekonomik ve mesleki konumlarına göre farklı etkiler oluşturmuştu. Meşrutiyet'in ilanı sonrası 1908 seçim sürecine girilmiş ve imparatorluğun her yerinde mebus adaylarının belirlenmesi için faaliyete geçilmişti. Devletin merkezinden uzak olan Irak kıtasındaki Bağdat vilayetinde de seçim hazırlıkları başlamış ve adaylar müntehibler tarafından belirlenmiştir. Her ne kadar Meşrutiyet'in ilan edilmesinde en büyük paya sahip olan İTC vilayette daha etkin olup kendi belirlediği adayları seçtirmeye çalışsa da bunda tam olarak bir başarı elde edememiştir. Nitekim Bağdat vilayetinde seçilen mebuslardan yalnızca İsmail Hakkı Babanzade ve Sason Efendi sonraki süreçte İttihatçı saflarında kalmayı tercih edenler olmuşlardır. Diğer adaylar ise meclise girdikten sonra cemiyetin karşı safında yer alan fırkalarla birleşmeyi tercih etmişlerdir. 1908 seçimlerinde bazı usulsüzlükler ve haksızlıklar yapıldığına dair Bağdat vilayetinden Osmanlı hükümetine şikâyetler gitmiş olsa da bu şikâyetlerden bir sonuç çıkmamış ve belirlenen adaylar Meclis-i Mebusan'a gönderilmiştir. Sonuçta 1908 seçimleri Bağdat'ta bazı itirazlar ve şikâyetlere rağmen sorunsuz bir şekilde tamamlanmış ve bir kısmı İttihatçı olan Arap mebuslar meclise girmeyi başarmıştır.

Bilgi Notu

Makale, araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

A. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

1. Bâbıâli Evrak Odası (BEO).
2. Dâhiliye Nezareti (DH.)
  - Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiyye Evrâk Odası Kalemi (DH.EUM.VRK).
  - Dâhiliye Nezareti, İdare-i Umumiyye (DH.İ.UM).
  - Dâhiliye Nezareti, Mektubi Kalemi (DH.MKT).
  - Dâhiliye Nezareti, Mütenevvia Kısmı (DH.MTV.)
  - Dâhiliye Nezareti Sicil-i Ahvâl Komisyonu Defterleri (DH.SAİD.d).
3. İradeler (İ.)
  - İrade, Dâhiliye, (İ.DH).
  - İrade, Dosya Usulü (İ.DUİT).
  - İrade, Taltifat, (İ.TAL).

B. National Archives (TNA)

Foreign Office (FO)

FO 424 Confidential Print Turkey

2. Süreli Yayınlar

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC).

Zevra

3. TBMM Arşivi (TBMMA)

Seçim Mazbataları (SM).

4. Telif Eserler

Ahmad, F. & Dankward, R. A. (1976). II. Meşrutiyet Dönemi'nde meclisler: 1908-1918. *Güney-doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (5), 245-284.

Ahmad, F. (2017). *Jön Türkler ve Osmanlı'da milletler: Ermeniler, Rumlar, Arnavutlar, Yahudiler ve Araplar*. (Çev: A. Gür), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Akşin, S. (2017). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. İmge Kitabevi.

el-Azzavi, A. (1955). *Tarihi'l-Irak beyne'l-ihtilaleyn: min Sene 941-1335 ila sene 1534-1917*. Şeriketü't-Ticare.

Babanzade İ. H. (1329). *Irak mektupları*. Kanaat Matbaası.

Babanzade İ. H. (2002). *Irak mektupları: Beyrut'tan Kuveyt'e 1876-1913*. (Haz: M. Çulcu), Büke Yayıncılık.

Bostancı, E. (2019). *Kerbela ve Necef isyanları (1915-1916)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çankaya, A. (1968-9). *Yeni mülkiye tarihi ve mülkiyeliler*. Mars Matbaası.

Demir, F. (2007). *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan seçimleri*. İmge Kitabevi Yayınları.

Duri, A. (1987). *The historical formation of the Arab nation: A study in identity and consciousness*. (Çev: L. I. Conrad), Croom Helm.

Güneş, İ. (1997). *Türk parlamento tarihi Meşrutiyet'e geçişi süreci: I. ve II. Meşrutiyet*. Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı.

Harel, Y. (2010). The Jewish community of Baghdad and the Young Turks revolution. *XV. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler içinde*, 7, (2137-2144. ss.), Türk Tarih Kurumu.

Hut, D. (2006). *Musul Vilayeti'nin idari, iktisadi ve sosyal yapısı (1864-1909)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Hut, D. (2013). II. Meşrutiyet Dönemi'nde bir Osmanlı entelektüeli Babanzade İsmail Hakkı (1876-1913). Z. Kurşun, H. Çoruh (Ed.), *Tarihimizden Portreler: Osmanlı Kimliği Prof. Cevdet Küçük Armağanı içinde* (101-122. ss.), Ordaf Derneği.

Issawi, C. (1988). *The Fertile crescent: A documentary economic history 1800-1914*. Oxford University Press.

Kansu, A. (2002). *1908 Devrimi*. İletişim Yayınları.

Kayalı, H. (1994). Jewish representation in the Ottoman parliaments. A. Levy (Ed.) *The Jews of the Ottoman Empire içinde* (511-515. ss.), The Darwin Press.

Kayalı, H. (1995). Elections and the electoral process in the Ottoman Empire, 1876-1919. *International Journal of Middle East Studies*, 27(3), 265-286.

Kayalı, H. (2008). Arapların 1908 Meşrutiyet tecrübesi. *Divan Disiplinlerarası Çalışmaları Dergisi*, (13), 31-45.

- Kayalı, H. (2018). *Jön Türkler ve Araplar, Osmanlılık, erken Arap milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*. (Çev: T. Yöney), Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kedouire, E. (1971). The Jews of Baghdad in 1910. *Middle Eastern Studies*, (7), 355-361.
- Keiko, S. (1994). *Political parties and social networks in Iraq, 1908-1920*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Durham: Durham University Centre for Middle Eastern and Islamic Studies.
- Kuneralp, S. (1999). *Son dönem Osmanlı erkânı ve ricali: (1839-1922)*. İsis Yayıncılık.
- Kurşun, Z. (1992). *Yol ayrımında Türk-Arap ilişkileri*. İrfan Yayınevi.
- Kurt, B. (2009). *Osmanlı Irak'ında İngiliz nüfuzuna tepkiler ve Dicle ve Fırat'ta seyr-i sefain imtiyazı teşebbüsü (1909-1913)*. Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.
- Kurt, B. (2015). *Osmanlı Basra'sında devlet ve toplum 1908-1914*. Küre Yayınları.
- Locwood-Drummond, V. O. (1997). *The role of religion in Iraqi nationalism: 1918-1932*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Montreal: McGill University Institute of Islamic Studies.
- Mayak, F. (2010). Babanzade İsmail Hakkı'nın Tanin'de yayımlanmış makalelerine göre Osmanlı Devleti ve dış politika (1911). *Journal of International Social Research*, 3(11), 421-437.
- Sancaktar, F. M. (2021). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e anayasa, seçim ve meclis tecrübesi (1876-1923)*. Ötüken Neşriyat.
- Shaw, S. J. (2017). *Osmanlı İmparatorluğu ve modern Türkiye*. (Çev: M. Harmancı), E Yayınları.
- Şerif Paşa (1990). *Bir muhalifin hatıraları, İttihat ve Terakki'ye muhalefet*. Nehir Yayınları.
- Tanör, B. (1998). *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri (1789-1980)*. Yapı Kredi Yayınları.
- Tauber, E. (1993). *The Emergence of the Arab movements*. Frank Cass.
- Tunaya, T. Z. (1989). *Türkiye'de siyasi partiler: İttihat ve Terakki, bir çağın, bir kuşağın, bir partinin tarihi*. Hürriyet Vakfı Yayınları.
- el-Verdi, A. (1417). *Lemehatu ictimaiyye min Tarihi'l-Irak el-hadis*. Mektebetü'l-Haydariyye.
- Yalçın, H. C. (2019). *Tanıdıklarım*. (Haz: G. Ö. Çakır), Ötüken Yayınevi.
- Yalman, A. E. (2020). *Modern Türkiye'nin gelişim sürecinde basın (1831-1913)*. İş Bankası Kültür Yayınları.

EK-2: 1908 seçimlerinde Bağdat merkez sancağından mebus olarak seçilen Babanzade İsmail Hakkı (*TBMMA, Meclis-i Mebusan-ı Osmani Birinci Devre, Albüm 1326-1327*)

EK-3: 1908 seçimlerinde Bağdat merkez sancağından mebus olarak seçilen Sason Efendi (*TBMMA, Meclis-i Mebusan-ı Osmani Birinci Devre, Albüm 1326-1327*)

EXTENDED ABSTRACT

With the announcement of the Kanun-ı Esasi (The Ottoman Constitution) on 23 July 1908 and returning the constitutional regime, a new era began in the Ottoman Empire. As a result of the pressure of the Committee of Union and Progress, Abdulhamid II declared the constitution and announced that the elections would be held as soon as possible. Thereupon, an election process was started so that the Assembly of Deputies could be opened as soon as possible. The Committee of Union and Progress, which led to the end of the tyranny and the declaration of the constitution, gained a significant power with the declaration of the The Second Constitutional Era. Therefore, there was no political formation to compete with the CUP in the 1908 elections. Thus, there was no political party that successfully organized in this short period of time. As a first real opposition group, the Ottoman Liberty Party was established in September 1908 and participated in the elections and took its place against the CUP with their decentralized rhetoric.

However, since Ottoman Liberty Party could not run an effective campaign for the elections, they could only put one candidate in the parliament. Although there was no strong rival party against the Committee of Union and Progress in the 1908 elections, they had difficulties in finding and electing suitable candidates in each region. Especially in the Arab provinces, there were no educated, young and civil official in accordance with the structure of the CUP. Therefore, in many regions candidates who did not meet the criteria of the CUP had to be selected for deputyship.

In the 1908 elections, there were difficulties in the elections in Iraqi region and some irregularities occurred. Election processes in Iraq, where the majority of the population consists of tribes and nomads living in the countryside, were very difficult. It is possible to say that also there were some difficulties in the elections in the Baghdad province. There were some objections from the Baghdad to the center that there were some irregularities and mistakes in the 1908 elections, and telegrams were sent complaining that irregularities were involved in the election. Telegrams from some of the sanjaks in the province were sent to Dersaadet, stating that the deputy candidate used his influence over the voters during the election process, and it was demanded that this situation should be resolved. However, the Ottoman central administration informed the province that no illegality had been found in the elections upon the investigations after they conducted upon the telegrams.

As a result of the long election processes in the province of Baghdad, Babanzade İsmail Hakkı Bey, Sason Eski (Haskil) Efendi and Alusizade Hacı Ali Efendi from the center of Baghdad, Seyyid Mustafa Nuri Efendi and Mehmed Şevket Pasha from Divaniye and Abdülmehdi Efendi from Karbala has been elected as deputies. The Committee of Union and Progress, which entered the 1908 elections as the dominant power, could not achieve complete success in its struggle to elect its own candidates. As a matter of fact, only İsmail Hakkı Babanzade and Sason Efendi among the elected deputies in the province of Baghdad preferred to stay in the ranks of the Unionists in the next period. Other candidates, on the other hand, preferred to unite with the sects on the opposite side of the CUP after they entered the parliament. This article deals with the 1908 elections in the province of Baghdad as an example of the election process in the Arab provinces during the The Second Constitutional Era. Also, the identities of the elected deputies from Baghdad and their first professional experiences in the parliament are subjects of this study.